

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA FAZODA MO‘LJAL OLISH TUSHUNCHASINING MAZMUNI

Odilova Sitora Ergash qizi

Innovatsiya Instituti talabasi

***Annotatsiya:** Fazoviy tasvirlar fazoviy va fazoviy-vaqtinchalik xossalari va munosabatlarning ifodasidir: o‘lchami, shakli, ob‘yektlarning nisbiy holati, ularning tarjima yoki aylanma harakati va boshqalar.*

***Kalit so‘zlar:** bolaning, tasavvurlari, haqiqatni, to‘ldiradi, Ijodiy o‘yinlar, o‘yinda amaliy, taassurotlari, borliq, hayotdagi.*

Fazoviy tasvirlar fazoviy va fazoviy-vaqtinchalik xossalari va munosabatlarning ifodasidir: o‘lchami, shakli, ob‘yektlarning nisbiy holati, ularning tarjima yoki aylanma harakati va boshqalar. Fazoviy tasvirlar bilish va insonning barcha amaliy faoliyatining zarur elementi hisoblanadi. Fazoviy tasavvurlarning yaxshi rivojlanishi har qanday amaliy, tasviriy-badiiy, sport va boshqa ko‘plab faoliyat turlari uchun zaruriy shartdir. Atrofdagi dunyoni bilish murakkab jarayon bo‘lib, u bevosita yoki bilvosita hissiy bilishdan boshlanadi. Shaxsning predmet muhitida fazoviy munosabatlarni bilish tajribasi juda muhimdir. Fazoviy munosabatlar bolaga nutqning ma‘lum qismlarini, ko‘plab zarflarni o‘zlashtirishga imkon beradi. Kosmosda orientatsiyaning asosiy sharti undagi faol harakatdir.

Fazoviy tasavvurlar va in‘ikoslar ob‘yektiv dunyoning fazoviy xususiyatlarining ko‘p qirraliligini aks ettiruvchi sig‘imli tushunchalardir. Jismlarning shakli, hajmi, uzunligi, kengligi va balandligi bo‘yicha kengayishi, ularning fazoda joylashishi, ob‘yektlar orasidagi fazoviy munosabatlar va masofalar, fazodagi yo‘nalishlar turli fazoviy kategoriyalardir. Har xil analizatorlar (kinestetik, taktil, ko‘rish, eshitish, hid bilish) fazoviy tasvirlar va kosmosda orientatsiya usullarini shakllantirishda ishtirok etadi. Ammo yosh bolalarda kinestetik va vizual analizatorlar alohida rol o‘ynaydi. Fazoviy orientatsiya makonni bevosita idrok etish va fazoviy toifalarni og‘zaki belgilash (joylashuv, masofa, ob‘yektlar orasidagi fazoviy munosabatlar) asosida amalga oshiriladi. Fazoviy orientatsiya tushunchasi masofalarni, o‘lchamlarni, shakllarni, ob‘yektlarning o‘zaro joylashishini va ularning yo‘naltirilgan shaxsning tanasiga nisbatan holatini baholashni o‘z ichiga oladi. Tor ma‘noda fazoviy yo‘nalish iborasi erga yo‘naltirishni anglatadi. Shu ma‘noda kosmosdagi orientatsiya quyidagicha tushuniladi: a) "tik turgan nuqtani", ya‘ni sub‘ektning uni o‘rab turgan

ob'yektlarga nisbatan joylashishini aniqlash, masalan: "Men uyning o'ng tomonidaman" va hokazo.; b) kosmosga yo'naltirilgan odamga nisbatan atrofdagi narsalarni lokalizatsiya qilish, masalan: "Kabinet o'ng tomonda, eshik esa chap tomonimda"; v) jismlarning bir-biriga nisbatan fazoviy joylashishini, ya'ni ular orasidagi fazoviy munosabatlarni aniqlash, masalan: "Qo'g'irchoqning o'ng tomonida ayiq o'tiradi, chap tomonida esa to'p yotadi". Harakatlanayotganda fazoviy orientatsiya zarur. Faqatgina bu holatda odam erning bir nuqtasidan boshqasiga harakatni muvaffaqiyatli amalga oshirishi mumkin. Bu yo'nalish har doim uchta muammoni hal qilishni talab qiladi: maqsadni belgilash va harakat yo'nalishini tanlash (yo'nalishni tanlash); yo'nalishni harakatda ushlab turish va maqsadga erishish. "Makonga yo'naltirish" tushunchasi insonning nafaqat er yuzida, balki o'zida, boshqa odamda ham harakat qilish qobiliyatini tavsiflash uchun ishlatiladi (chap qo'l, o'ng qo'l), turli xil narsalarda, cheklangan joyda, masalan, qog'oz varag'ida. Bu jarayon sub'yektning fazodagi faol harakatlarini ham nazarda tutadi. Fazoviy munosabatlar juda erta rivojlana boshlaydi, buni o'qituvchilar va psixologlar o'z ishlarida qayd etishgan. T.A. Musayibova ta'kidlaganidek, bolada fazoviy munosabatlar bosqichma-bosqich rivojlanadi:

1-bosqichda bolalar o'zlarini "o'zlariga" yo'naltirishga o'rganadilar: tananing turli qismlarini, yuzlarini, shu jumladan simmetriklarini aniqlash; ularning tanangizning turli tomonlari (old, orqa, yuqori, pastki, o'ng va chap) bilan bog'liqligini tushuning. O'ziga diqqatni jamlash qobiliyati boshqa ob'yektlarga yo'naltirishni o'zlashtirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi .

2-bosqich; nafaqat "o'zidan", balki "har qanday ob'yektlardan" ham atrofdagi kosmosda navigatsiya qilish qobiliyati. Bosqich – bola yo'nalishlar bo'yicha og'zaki mos yozuvlar doirasini o'zlashtiradi. Bosqich – bola tomonidan o'zlashtirilgan ko'nikmalarni atrofdagi kosmosda ham uch o'lchovli, ham tekislikda qo'llash. Kosmosdagi orientatsiya inson faoliyatining barcha jabhalari uchun universal ma'noga ega bo'lib, uning voqelik bilan o'zaro munosabatining turli tomonlarini qamrab oladi va inson psixikasining eng muhim mulki hisoblanadi. Ko'plab falsafiy, psixologik va 216 pedagogic tadqiqotlar bolaning dunyoning yaxlit manzarasini qurishda, undagi o'rnini anglashda mavzu va ijtimoiy makonni o'zlashtirishning beqiyos rolini ochib beradi. Bolaning voqelik bilan o'zaro ta'sirining barcha sohalariga kirib borishi, kosmosga yo'naltirilishi uning o'zini o'zi anglashi, shaxsiyatining rivojlanishiga ta'sir qiladi va shuning uchun sotsializatsiya jarayonining ajralmas qismidir. Bolaning uyg'un rivojlanishi uning kosmosda yo'naltirish qobiliyatini rivojlantirmasdan mumkin emas. Kosmosdagi fazoviy tasavvurlar va orientatsiyani o'rgangan tadqiqotchilar maktabgacha yoshning oxiriga kelib ularning rivojlanmaganligi

bolalarning maktab ko'nikmalarini egallashida qiyinchiliklarga olib keladigan sabablardan biri ekanligini aniqladilar. Bolaning fazoviy tasavvurlarining rivojlanishi hayotning birinchi oylaridan boshlanadi va uning aqliy va sensorimotor rivojlanishining eng muhim ko'rsatkichidir.

Ko'pgina tadqiqotlar yosh bolalarda kosmik idrok etishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Ular kosmosni idrok etish hatto to'rt-besh haftalik bola 1-1,5 m masofadagi ob'yektga ko'zlarini tika boshlaganda ham paydo bo'lishini ko'rsatadi. Ko'zning harakatlanuvchi narsalar orqasidagi harakati ikki yoshli bolalarda kuzatiladi. to'rt oygacha. Dastlabki bosqichda nigohning harakati chayqalishlar bo'lib, so'ngra toymasin uzluksiz harakatlarning ikkinchi bosqichi kosmosda harakatlanadigan ob'yektni kuzatib boradi, bu uch oydan besh oygacha bo'lgan turli bolalarda kuzatiladi. Ko'zni mahkamlash mexanizmi rivojlanishi bilan bosh va tananing tabaqalashtirilgan harakatlari shakllanadi, bolaning kosmosdagi pozitsiyasi o'zgaradi. "Bu yoshda ob'yekt harakati ko'z harakatiga sabab bo'ladi", deb yozadi D.B. Elkonin. Biroq, hozircha mavzu bo'yicha imtihon yoki qidiruv yo'q. Ob'yektni qidirish keyinchalik ob'yektning kosmosdagi harakatini ko'z bilan kuzatish asosida paydo bo'ladi. Shuning uchun, ba'zida kuzatish va qidirishni farqlash deyarli mumkin emas. Sensomotor tajribani to'plash jarayonida kosmosdagi ob'yektlarni farqlash qobiliyati oshadi va masofalarning farqlanishi ortadi. Shunday qilib, uch oylik bola 4-7 m masofadagi ob'yektni kuzatib borishi mumkin va o'n oyligida allaqachon aylana bo'ylab harakatlanadigan ob'yektni kuzatib boradi. Harakatlanuvchi ob'yektni turli masofalarda ko'rishning bu jarayoni, hayotning birinchi yilidayoq bola kosmosning chuqurligini o'zlashtira boshlaganini ko'rsatadi. Shunday qilib, ob'yektning harakati manbaga aylanadi hissiy rivojlanish va bolaning o'zi ob'yektga o'tishidan oldin hissiy funktsiyalarni qayta qurish. Ko'rinib turibdiki, dastlab bola bo'shliqni bo'linmagan davomiylik sifatida qabul qiladi. Harakat ob'yektni atrofdagi makon massasidan ajratib turadi. Birinchidan, nigohning fiksatsiyasi, so'ngra boshning burilishi, qo'llarning harakati va boshqalar harakatlanuvchi narsaning bolaning diqqati ob'yektiga aylanishini, uning intervalgacha xarakterga ega bo'lgan o'z harakatlarini rag'batlantirishini ko'rsatadi. Kosmosdagi ob'yektning harakatini kuzatish rivojlanadi: birinchi navbatda u boladan gorizontal ravishda idrok etiladi, keyin uzoq davom etgan mashqlar natijasida bola vertikal yo'nalishdagi ob'yektning harakatini kuzatishni o'rganadi, bu uning ufqlarini kengaytiradi, rag'batlantiradi. ob'yekt tomon o'z harakatlari. Asta-sekin, ob'yektning harakati va bolaning o'zi allaqachon hissiy mexanizmlarni birgalikda ishlab chiqa boshlaydi. Tananing vertikal holati va o'z harakati (yurish) rivojlanishi bilan bolaning kosmosning amaliy rivojlanishi sezilarli darajada kengayadi. O'z-o'zidan harakatlanayotganda, bola bir ob'yektning

boshqasidan masofani o'zlashtiradi, hatto masofani o'lchashga o'xshash urinishlar qiladi. Yurish bilan bo'shliqni yengishning yangi tuyg'ulari paydo bo'ladi - muvozanat hissi, harakatning tezlashishi yoki sekinlashishi, ular vizual tuyg'ular bilan birlashtiriladi. Bolaning makonni amaliy o'zlashtirishi uning fazoviy yo'nalishining butun tuzilishini funktsional ravishda o'zgartiradi. Tashqi dunyo ob'yektlarining makon, fazoviy xususiyatlari va munosabatlarini idrok etishning rivojlanishida yangi davr boshlanadi. Kosmosni rivojlantirishda amaliy tajriba to'plash bu tajribani umumlashtiruvchi so'zni asta-sekin o'zlashtirishga imkon beradi. Shu bilan birga, erta va kichik maktabgacha yoshdagi fazoviy munosabatlarni bilish va g'oyalarni shakllantirishda bevosita hayotiy tajriba ham etakchi rol o'ynaydi. Maktabgacha yoshdagi bolada turli yo'llar bilan to'planadi. turli xil turlari tadbirlar (tashqi va qurilish o'yinlari, vizual faoliyat, yurish paytida kuzatish va boshqalar). U fazoni idrok etishning tizimli mexanizmini shakllantirishda harakatlantiruvchi kuch sifatida to'planib borar ekan, so'z tobora muhim rol o'ynay boshlaydi.

XULOSA

Fazoviy tasvirlar – bu ob'ektlarning fazoviy munosabatlari (hajmi, shakli, joylashishi, harakati) aks ettirilgan tasvirlar. Fazoviy tasvirni umumlashtirish va sxematiklashtirish darajasi ob'ektlarning o'ziga ham, shaxs tomonidan amalga oshiriladigan faoliyat vazifalariga va ijtimoiy jihatdan ishlab chiqilgan fazoviy tahlil vositalari (chizmalar, diagrammalar, xaritalar) qo'llanilishiga bog'liq. . Kosmosdagi orientatsiya inson faoliyatining barcha jabhalari uchun universal ma'noga ega bo'lib, uning voqelik bilan o'zaro munosabatining turli tomonlarini qamrab oladi va inson psixikasining eng muhim mulki hisoblanadi. Bolaning fazoviy tasavvurlarining rivojlanishi hayotning birinchi oylaridan boshlanadi va uning aqliy va sensorimotor rivojlanishining eng muhim ko'rsatkichidir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda fazoviy orientatsiyani rivojlantirish xususiyatlarini ochib berish nafaqat nazariy, balki katta amaliy ahamiyatga ega, chunki inson faoliyatining kamida bitta sohasini nomlash qiyin, bu yerda kosmosda orientatsiya qilish qobiliyati muhim rol o'ynamaydi. roli. Bu mahorat insonning ijtimoiy hayotining zaruriy sharti, atrofdagi dunyoni aks ettirish shakli, muvaffaqiyatli bilish va voqelikni faol o'zgartirish shartidir. Bolada kosmos haqidagi g'oyalar asta-sekin rivojlanadi. Fazoviy tasavvurlarni shakllantirish strukturasi asosiy bosqichi bolaning o'z tanasini idrok etishi bo'lib, u mushaklarning hissiyotidan, tananing tashqi makon bilan o'zaro ta'siridan, shuningdek, bolaning o'zaro ta'siridan boshlanadi. kattalar bilan. Kosmosda orientatsiyaning rivojlanishi bolaning o'z tanasining fazoviy munosabatlarini farqlashdan boshlanadi (tananing o'ng qo'li, chap, juftlashgan qismlarini aniqlaydi va nomlaydi). So'zlarni idrok etish jarayoniga kiritish, mustaqil

nutqni o‘zlashtirish fazoviy munosabatlarni, yo‘nalishlarni takomillashtirishga katta yordam beradi. Mahalliy psixologlarning bir qator tadqiqotlari shuni ko‘rsatdiki, bolaning rivojlanishi uning o‘ziga xos faoliyatida sodir bo‘ladi (A.N. Leontyev, D.B. Elkonin, A.V. Zaporozhets).

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun eng tipik tadbirlar rolli o‘yinlar va samarali faoliyat(chizish, loyihalash, modellashtirish, aplikatsiya va boshqalar). Bu faoliyatlarning barchasi bittaga ega umumiy xususiyat- kosmosda orientatsiya. Bolaning kosmosda fazoviy amaliy yo‘nalishsiz fazoviy tasavvurlar va tushunchalarni shakllantirish mumkin emas. Psixologik va pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish quyidagi xulosalar chiqarishga imkon beradi: Maqsadli pedagogik rahbarlik jarayonida fazoda orientatsiyani rivojlantirish zarur. Kosmosda orientatsiya bolalar faoliyatiga xosdir (o‘yin, konstruktiv, vizual), shuning uchun u bolalar tomonidan o‘rganish uchun mavjud. Kosmosda orientatsiyaning asosiy sharti undagi faol harakatdir. "Kosmosda orientatsiya" qiyin muammo hisoblanadi, chunki psixologlar va o‘qituvchilar ushbu masalaning xususiyatlari va mazmunini aniqlab berishgan, ammo texnologiya haqida aniq tushuncha yo‘q.

ADABIYOTLAR

- 1) Menejment N.K. Yo‘ldoshev G.E.Zoxidov “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti TOSHKENT--2018
- 2) “Fozil odamlar shahri” Abu Nasr Farobiy
- 3) Menejment tarixi Kravchenko. A.I. 2000-yil
- 4) Menejment nazariyasi Qosimova Dilorom Sobirovna Toshkent “Tafakkur Bo‘stoni”